

**“Filologiya va pedagogikada yangicha ilmiy izlanishlar:
an'anaviylikdan zamonaviylikka”**

**RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA INGLIZ TILIDA TINGLAB
TUSHUNISHNI O'RGATISHDA METAKOGNITIV MONITORING VA
O'Z-O'ZINI BAHOLASHNING O'RNI**

Nishanbayeva Nozimaxon Zafarjon qizi

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti
tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA.

Maqolada raqamli ta'lim muhitida ingliz tilida tinglab tushunishni o'rgatish jarayonida metakognitiv monitoring va o'z-o'zini baholashning o'ri tahlil qilinadi. Tinglash faoliyati o'quvchidan tashqarida hech qanday iz qoldirmasligi, shu sababli tushunish qayerda uzilgani na o'quvchiga, na o'qituvchiga ko'rinmasligi muammo sifatida qaraladi. Metakognitiv monitoringning tinglash jarayonidagi bosqichlari, o'z-o'zini baholash vositalarining metodik vazifasi hamda raqamli muhit ochadigan imkoniyatlar 7–8-sinf sharoitiga tatbiqan ko'rib chiqiladi.

KALIT SO'ZLAR:

tinglab tushunish, metakognitiv monitoring, o'z-o'zini baholash, raqamli ta'lim muhiti, refleksiya, MALQ, o'z-o'zini boshqaruvchi ta'lim, 7–8-sinf.

ABSTRACT

The article examines the role of metacognitive monitoring and self-assessment in teaching English listening comprehension within a digital learning environment. The problem is framed as follows: listening leaves no trace outside the learner, and consequently neither the learner nor the teacher can see where comprehension broke down. The stages of metacognitive monitoring during listening, the methodological function of self-assessment instruments and the opportunities opened up by the digital environment are considered with reference to grades 7–8.

KEYWORDS:

listening comprehension, metacognitive monitoring, self-assessment, digital learning environment, reflection, MALQ, self-regulated learning, grades 7–8.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается роль метакогнитивного мониторинга и самооценивания при обучении аудированию на английском языке в условиях цифровой образовательной среды. Проблема формулируется следующим образом: слушание не оставляет за собой никакого следа вне самого ученика, и

потому ни ученик, ни учитель не видят, где именно оборвалось понимание. Этапы метакогнитивного мониторинга в процессе слушания, методическая функция инструментов самооценивания, а также возможности цифровой среды разбираются применительно к 7–8 классам.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

аудирование, метакогнитивный мониторинг, самооценивание, цифровая образовательная среда, рефлексия, MALQ, саморегулируемое обучение, 7–8 классы.

KIRISH

Tinglab tushunish nutq faoliyatining boshqa turlaridan bir jihati bilan keskin farq qiladi: u o'zidan keyin hech qanday moddiy iz qoldirmaydi. O'quvchi yozgan matnni qayta o'qish, xatosini ko'rsatish mumkin; o'qigan matni oldida turadi. Tinglangan yozuv esa tugagach yo'qoladi, qolgani o'quvchining xotirasidagi noaniq qoldiq. Shu sababli tushunish qayerda uzilgani na o'quvchiga, na o'qituvchiga ko'rinadi.

Dj.Fild ana shu holatni umumlashtirib, sinfda keng tarqalgan «tingladik javob berdik tekshirdik» tartibi tushunishning mahsulotini o'lchashini, jarayonning o'ziga esa daxl qilmasligini ko'rsatgan edi [5;23]. Bunday tartibda o'qituvchi qo'lida faqat to'g'ri va noto'g'ri javoblar soni qoladi, buzilish nuqtasi haqida esa ma'lumot bo'lmaydi. O'qitish o'rniga nazorat qilinadi.

Metakognitiv yo'nalish shu muammoga javob sifatida shakllandi. Dj.Flavell insonda o'z fikrlash jarayoni haqidagi bilim mavjudligini va bu bilimni maxsus mashq orqali boshqaruvga aylantirish mumkinligini asoslab bergan [1;906]. Chet tili tinglashiga ko'chirilganda bu yozuv boshlanishidan oldin rejalashtirish, u davom etayotganda o'z tushunishini kuzatish va tugagach natijani baholashdir [4;61]. Mazkur siklning ikki markaziy amali monitoring va o'z-o'zini baholash maqolaning bevosita mavzusini tashkil etadi.

Maqolaning maqsadi ushbu ikki amalning tinglab tushunishni o'rgatishdagi metodik vazifasini aniqlash hamda raqamli ta'lim muhiti ularni amalga oshirish uchun qanday imkoniyat ochishini 7–8-sinf sharoitida ko'rsatishdan iborat.

Metakognitiv monitoring deganda o'quvchining tinglash davomida o'z tushunish darajasini uzluksiz kuzatib borishi tushuniladi. Bu mustaqil mashq emas, balki asosiy faoliyatga hamroh bo'luvchi ichki nazorat. O'quvchi «men bu yerni tushundim», «bu joyda uzilib qoldim», «bashoratim tasdiqlanmadi» degan xulosalarni jarayon davomida chiqaradi va shunga qarab e'tiborini qayta taqsimlaydi.

Bunday kuzatuvga o'rgatishning samarasi tajribada o'lchangan. L.Vandergrift va M.Tafag'odtari metakognitiv ketma-ketlik asosida shug'ullangan guruh nazorat

guruhidan ishonchli darajada ustun natija ko'rsatganini, eng katta o'sish esa dastlab kuchsiz bo'lgan o'quvchilarda kuzatilganini aniqladilar [3;488]. Bu natija muhim: monitoringga o'rgatish kuchli o'quvchilar uchun qo'shimcha imtiyoz emas, balki orqada qolayotganlar uchun tayanch ekanini ko'rsatadi.

Metakognitiv anglashni o'lchash uchun MALQ so'rovnomasi ishlab chiqilgan bo'lib, u beshta o'lchovni ajratadi: rejalashtirish va baholash, yo'naltirilgan e'tibor, o'zi haqidagi bilim, aqliy tarjima hamda muammoni hal qilish [2;444]. Tinglash siklining har bir bosqichini shu o'lchovlardan biriga bog'lash mumkin, bu esa metodik ishlanmani o'lchanadigan holga keltiradi. Monitoringning bosqichlari va ularning raqamli muhitda qayd etiladigan ko'rsatkichlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Tinglash jarayonida metakognitiv monitoringning bosqichlari

Bosqich	O'quvchining harakati	Raqamli muhitda qayd etiladigan ko'rsatkich
Yozuvdan oldin	Mavzu, kalit so'z va tasvir asosida mazmunni bashorat qilish	Yozib qoldirilgan bashorat matni
Tinglash davomida	Tushunish darajasini kuzatish, e'tiborni qayta taqsimlash	Qayta tinglash soni, to'xtatish nuqtalari, sur'at tanlovi
Yozuvdan keyin	Bashoratni eshitilgan mazmun bilan solishtirish	Bashorat va matn o'rtasidagi farqning o'quvchi tomonidan izohlanishi
Yakunlovchi	Qiyinchilik sababini aniqlash va keyingi maqsadni belgilash	Refleksiya javoblari, natijalar tarixi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, an'anaviy darsda ko'rinmay qoladigan ko'rsatkichlarning aksariyati raqamli muhitda o'z-o'zidan qayd etiladi. Yozuvni necha marta qayta tinglagani, qaysi joyda to'xtatgani, sur'atni pasaytirganmi bularning barchasi platformada saqlanadi. Sinfda o'qituvchi bunday ma'lumotni yig'ib bo'lmaydi, chunki u bir vaqtning o'zida yigirma besh o'quvchining ichki jarayonini kuzata olmaydi.

O'z-o'zini baholash monitoring bilan chambarchas bog'liq, biroq undan farq qiladi: monitoring jarayon davomida amalga oshirilsa, o'z-o'zini baholash natijaga

qaratilgan. E.Panadero va hammualliflarining to'rt metatahlilni qamrab olgan tadqiqoti o'z-o'zini baholash o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari va o'z kuchiga ishonch darajasiga ijobiy ta'sir qilishini ko'rsatdi [10;92]. Bunda ta'sirning kattaligi baholashning tashkil etilishiga bog'liq bo'lib chiqdi: shakli aniq belgilangan, mezonlari oldindan berilgan baholash natija beradi, umumiy «o'zingizni baholang» degan topshiriq esa deyarli hech narsa bermaydi.

D.Nikol va D.Makfarleyn-Dik formativ baholashning yetti tamoyilini ajratar ekan, birinchi o'ringa mezonning o'quvchiga tushunarli bo'lishini qo'yadilar [11;205]. Tinglab tushunishga nisbatan bu talab alohida ma'no kasb etadi: «yaxshi tushundim» degan baho o'lchovsiz, «uchta gapdan ikkitasining mazmunini qayta aytib bera oldim» degani esa aniq. Shu bois raqamli muhitdagi o'z-o'zini baholash vositalari umumiy taassurotga emas, aniq ko'rsatkichga tayanishi lozim.

S.Grexem o'quvchilarning tinglash bo'yicha o'z imkoniyatlarini haqiqiy darajasidan past baholashi keng tarqalganini qayd etadi va buning sababini taraqqiyotning ko'rinmasligida deb biladi [6;115]. Yozma nutqda o'quvchi o'zining bir oy oldingi ishini bugungisi bilan solishtira oladi; tinglashda solishtiradigan narsaning o'zi yo'q. Raqamli muhit ana shu bo'shliqni to'ldiradi — natijalar tarixi va refleksiya yozuvlari o'quvchiga o'z yo'lini ko'rsatadi. Baholash vositalarining metodik vazifasi 2-jadvalda tizimlashtirilgan.

2-jadval

Raqamli muhitda o'z-o'zini baholash vositalari va ularning metodik vazifasi

Vosita	Metodik vazifasi
Bashorat varaqasi	Tinglashdan oldingi kutilmani yozma qayd etish va keyin unga qaytish imkonini beradi
Ishonch shkalasi	Har bir javobga qanchalik ishonganini belgilash orqali tushunish va taxminni ajratadi
Qiyinchilik tasnifi ro'yxati	Uzilish sababini nomlashga o'rgatadi: sur'at, notanish so'z, talaffuz, diqqatning tarqalishi
Refleksiya savollari	Nima yordam berdi, nima xalaqit qildi, keyingi safar nima o'zgartiriladi — uchta savol
Natijalar tarixi	Taraqqiyotni ko'rinadigan qiladi va o'z kuchiga ishonchni mustahkamlaydi

Vosita	Metodik vazifasi
MALQ ning qisqartirilgan varianti	Metakognitiv anglash darajasini davriy o'lchash va dinamikani kuzatish

Sanab o'tilgan vositalar o'z-o'zidan natija bermaydi. Ularning samarali ishlashi bir necha shartga bog'liq:

- baholash mezoni topshiriqdan oldin, undan keyin emas, taqdim etiladi;
- bashorat va refleksiya javoblari saqlanadi, aks holda solishtirish uchun asos qolmaydi;
- yozma tayanch transkript va subtitrlar mustaqil tinglashdan keyin ochiladi, chunki doimiy ochiq turgan matn tinglashni o'qish bilan almashtiradi [8;735];
- yozuv davomiyligi 1,5–3 daqiqa bilan cheklanadi, qayta tinglash esa cheklanmaydi [9;280];
- o'z-o'zini baholash natijalari faqat o'quvchining o'zida qolmay, sinfdagi muhokamaga olib chiqiladi.

Oxirgi shart tasodifan qo'shilgani yo'q. T.Pey va hammualliflari o'n to'rt hafta davomida mustaqil onlayn metakognitiv mashq o'tkazganda, tinglash bo'yicha test ko'rsatkichlari ishonchli o'sgan, metakognitiv anglash va o'z kuchiga ishonch darajasi esa deyarli o'zgarmagan [7]. Tadqiqotchilar buni muhokama qilish uchun suhbatdoshning yo'qligi bilan izohlaydilar. Demak, raqamli platforma qanchalik puxta tuzilmasin, u sinfdagi birgalikdagi tahlil bosqichini almashtira olmaydi: o'quvchilar yozib qoldirgan refleksiya javoblari aynan shu bosqich uchun boshlang'ich material bo'lib xizmat qiladi.

Aytilganlarni umumlashtirsak, metakognitiv monitoring va o'z-o'zini baholash tinglab tushunishni o'rgatishda qo'shimcha usul emas, balki jarayonning ko'rinmasligini bartaraf etuvchi asosiy vositadir. Raqamli ta'lim muhiti ularni amalga oshirish uchun qulay shart yaratadi: bashorat va refleksiya yozib qoldiriladi, qayta tinglash soni va sur'at tanlovi qayd etiladi, taraqqiyot esa o'quvchining o'ziga ko'rinadigan bo'ladi. Ayni paytda platformaning imkoniyati sinfdagi muhokama bilan to'ldirilgandagina to'liq natija beradi. Mazkur qoidalarni 7–8-sinf o'quv jarayoniga tatbiq etuvchi mashqlar tizimini ishlab chiqish keyingi tadqiqot vazifasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Flavell J. H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry // *American Psychologist*. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.
2. Vandergrift L., Goh C. C. M., Mareschal C., Tafaghodtari M. H. The Metacognitive Awareness Listening Questionnaire: Development and Validation // *Language Learning*. – 2006. – Vol. 56, No. 3. – P. 431–462.
3. Vandergrift L., Tafaghodtari M. H. Teaching L2 Learners How to Listen Does Make a Difference: An Empirical Study // *Language Learning*. – 2010. – Vol. 60, No. 2. – P. 470–497.
4. Goh C. C. M., Vandergrift L. Teaching and Learning Second Language Listening: Metacognition in Action. 2nd ed. – New York: Routledge, 2021. – 314 p.
5. Field J. Listening in the Language Classroom. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 366 p.
6. Graham S. Self-efficacy and Academic Listening // *Journal of English for Academic Purposes*. – 2011. – Vol. 10, No. 2. – P. 113–117.
7. Pei T., Suwanthep J., Lu H. The Effect of Self-Directed Online Metacognitive Listening Practice on Chinese EFL Learners' Listening Ability, Metacognition, and Self-Efficacy // *Frontiers in Psychology*. – 2023. – Vol. 14. – Article 1285059.
8. Montero Perez M., Van Den Noortgate W., Desmet P. Captioned Video for L2 Listening and Vocabulary Learning: A Meta-Analysis // *System*. – 2013. – Vol. 41, No. 3. – P. 720–739.
9. Şendağ S., Gedik N., Toker S. Impact of Repetitive Listening, Listening-Aid and Podcast Length on EFL Podcast Listening // *Computers & Education*. – 2018. – Vol. 125. – P. 273–283.
10. Panadero E., Jonsson A., Botella J. Effects of Self-Assessment on Self-Regulated Learning and Self-Efficacy: Four Meta-Analyses // *Educational Research Review*. – 2017. – Vol. 22. – P. 74–98.
11. Nicol D. J., Macfarlane-Dick D. Formative Assessment and Self-Regulated Learning: A Model and Seven Principles of Good Feedback Practice // *Studies in Higher Education*. – 2006. – Vol. 31, No. 2. – P. 199–218.